NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-9]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

09.00.00-FALSAFA
journal.namdu.uz
PHILOSOPHICAL

JADIDCHILIK MEROSINING MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYADAGI O' RNI VA UNI YOSHLAR ONGIGA SINGDIRISH YO' LLARI

Xaydarova Dilorom Abduxamidovna
Qo' qon davlat universiteti katta o' qituvchisi (PhD)
E-mail xaydarovad2112

Annotatsiya: *Maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi jadidchilik harakatining ma'naviy-axloqiy tarbiyaga oid qarashlari tahlil qilinadi va ularni zamonaviy yoshlar tarbiyasiga moslashtirish yo' llari asoslanadi. Abdulla Avloniy, Mahmudxo' ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat va Munavvarqori Abdurashidxonov asarlari aksiologik yondashuv asosida o' rganilib, tarbiyaning to' rt asosiy qadriyati ajratildi: ma'rifat, milliy o' zlikni anglash, vatanparvarlik va komil inson ideali. Tahlil natijasida jadid merosini ta'lim mazmuni, raqamli media-muhit, muzey-arxiv resurslari hamda oila va mahalla institutlari orqali yoshlarga yetkazishning amaliy yo' nalishlari ishlab chiqildi.*

Kalit so' zlar: *jadidchilik, ma'naviy-axloqiy tarbiya, yoshlar pedagogikasi, milliy o' zlikni anglash, komil inson, Uchinchi Renessans, aksiopedagogika, raqamli media-kontent.*

РОЛЬ НАСЛЕДИЯ ДЖАДИДИЗМА В ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ И ПУТИ ЕГО ВНЕДРЕНИЯ В СОЗНАНИЕ МОЛОДЁЖИ

Аннотация: *В статье анализируются воспитательные идеи джадидизма конца XIX – начала XX века и обосновываются пути их адаптации к современному воспитанию молодёжи. На основе аксиологического подхода рассмотрены труды А. Авлони, М. Бехбуди, А. Фитрата и М. Абдурашидханова, выделены четыре базовые ценности воспитания: просвещение, национальное самосознание, патриотизм и идеал совершенного человека. Предложены практические направления интеграции джадидского наследия в содержание образования, цифровую медиасреду, музейно-архивные ресурсы и институты семьи и махалли.*

Ключевые слова: *джадидизм, духовно-нравственное воспитание, педагогика молодёжи, национальное самосознание, совершенный человек, Третий Ренессанс, аксиопедагогика, цифровой медиаконтент.*

THE ROLE OF THE JADID HERITAGE IN SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION AND WAYS OF INSTILLING IT IN THE MINDS OF YOUNG PEOPLE

Abstract: *This article analyzes the educational ideas of the Jadid movement of the late 19th and early 20th centuries and substantiates ways of adapting them to contemporary youth education. Using an axiological approach, the works of A. Avloni, M. Behbudi, A. Fitrat and M. Abdurashidkhonov are examined, and four core educational values are identified: enlightenment, national self-awareness, patriotism, and the ideal of the perfect person. The article proposes practical directions for integrating the Jadid heritage into curricula, digital media, museum and archival resources, and family and mahalla institutions.*

Keywords: *Jadidism, spiritual and moral education, youth pedagogy, national identity, perfect person, Third Renaissance, axiopedagogy, digital media content.*

KIRISH

Globallashuv, raqamlashtirish va axborot oqimi tezlashgan sharoitda yoshlarning ma'naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirish, ularda mafkuraviy immunitetni rivojlantirish ta'lim tizimining muhim vazifasiga aylandi. Yangi O' zbekistonda Uchinchi Renessans poydevorini yaratish strategiyasi ta'lim va ma'naviyat uyg' unligiga tayanadi.1 Davlat

1 Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.

rahbarining qarashlarida jadidlarning ma’rifatparvarlik faoliyati va ilmiy-adabiy merosi bugungi ma’naviy-ma’rifiy hayot uchun muhim manba sifatida baholanadi.2

Jadidchilik harakati siyosiy-ijtimoiy hodisa bo‘ lish bilan birga, avvalo, pedagogik va ma’rifiy islohot edi.3 Mustamlaka sharoitida jadidlar millatni uyg‘ otishning asosiy yo‘ lini maktab va tarbiya islohotida ko‘ rdilar. Shu bois ularning merosi yoshlarda tarixiy xotirani mustahkamlash va kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish vazifalari nuqtayi nazaridan alohida ahamiyat kasb etadi.

Jadidlar merosiga oid tarixiy va adabiy tadqiqotlar ko‘ p,4 ammo ularning tarbiyaviy g‘ oyalarini yoshlar tarbiyasi amaliyotiga moslashtirish masalasi yetarlicha ishlab chiqilmagan. Mazkur maqola shu muammoga bag‘ ishlangan.

Tadqiqot maqsadi – jadid allomalarining ma’naviy-axloqiy tarbiyaga oid qarashlaridan asosiy qadriyatlarni ajratib, ularni yoshlar ongiga singdirishning zamonaviy yo‘ nalishlarini asoslash.

Tadqiqot vazifalari: jadidlarning tarbiyaviy g‘ oyalarini manbalar asosida tahlil qilish; ulardan aksiologik kategoriyalarni ajratish; ularni zamonaviy ta’lim va axborot muhitiga moslashtirish yo‘ nalishlarini ishlab chiqish.

Tadqiqot ob’ekti – jadidlarning pedagogik merosi; predmeti – uni yoshlar tarbiyasida qo‘ llash mazmuni va usullari.

METODLAR

Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy tahlil, manbalar kontent-tahlili va aksiologik qadriyatlarga asoslangan yondashuv qo‘ llanildi. Birlamchi manbalar sifatida Avloniy, Behbudiy va Fitrat asarlari,5 ikkilamchi manbalar sifatida mahalliy va xorijiy tadqiqotlar6 tanlandi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

1. Jadid pedagogikasining asosiy qadriyatlari

Avloniy tarbiyani millat taqdiri masalasi deb baholadi: uning fikricha, tarbiya millat uchun hayot yoki mamot, najot yoki halokat tanlovidir.7 Muallifning 1913-yilda nashr etilgan «Turkiy Guliston yohud axloq» asari milliy pedagogikada axloq bo‘ yicha dastlabki izchil o‘ quv qo‘ llanmalardan biridir. Unda aqliy salohiyat va ma’naviy poklik o‘ zaro bog‘ liq holda talqin qilinadi.8

Behbudiy zamonaviy mutaxassis uchun bir necha tilni bilish zarurligini ilgari surdi. «Ikki emas, to‘ rt til lozim» g‘ oyasida milliy o‘ zlik bilan jahon bilimlariga ochiqlik uyg‘ unlashtiriladi; bunda o‘ zbek, fors, arab va rus tillari nazarda

---

2 Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.

3 Inoyatov S. Jadidchilik harakatining O'zbekiston ma'rifiy-ijtimoiy hayotidagi o'rni // O'zbekiston tarixi. – 2020. – № 3. – B. 45–58.; Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998.

4 Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, matonat, fidoyilik. – Toshkent: Ma'naviyat, 2002.; Rajabov K., Zamonov A. O'zbekiston tarixi (XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshi). – Toshkent: Sharq, 2017.; Rizayev Sh. Jadid dramaturgiyasi va teatri. – Toshkent: Ma'naviyat, 1997.; Inoyatov S. Jadidchilik harakatining O'zbekiston ma'rifiy-ijtimoiy hayotidagi o'rni // O'zbekiston tarixi. – 2020. – № 3. – B. 45–58.; Turdiyev Sh. Uzoq davom etgan sabot: Jadid matbuoti va ma'rifati haqida tadqiqotlar. – Toshkent: Akademnashr, 2021.; Allworth E. The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present. – Stanford: Hoover Institution Press, 1990.; Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998.

5 Avloniy A. Turkiy Guliston yohud axloq. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018.; Behbudiy M. Tanlangan asarlar. 2 jildlik. T. 1. – Toshkent: Ma'naviyat, 2006.; Fitrat A. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000.

6 Qarang: Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati, 5–13-manbalar.

7 Avloniy A. Turkiy Guliston yohud axloq. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018.

8 Avloniy A. Turkiy Guliston yohud axloq. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018.

tutiladi.9 Uning 1911-yilda yozilgan «Padarkush» dramasi bilimsizlik va tarbiyasizlikning ayanchli oqibatlarini ko‘ rsatadi.10

Fitratning 1914-yilda nashr etilgan «Oila yoki oila boshqarish tartiblari» asarida oila jamiyatning kichik modeli, bola esa millat kelajagini belgilovchi sub’ekt sifatida qaraladi; oilaviy tarbiyaning axloqiy va ijtimoiy asoslari yoritiladi.11

Munavvarqori Abdurashidxonov usuli jadid maktablari faoliyati orqali nazariyani amaliyot bilan bog‘ ladi, yangi o‘ quv usullari va darsliklarni joriy etdi.12

Jadidlar talqinida komil inson – dunyoviy va diniy bilimlarga ega, mustaqil va tahliliy fikrlaydigan, xalq va Vatan manfaati uchun faol harakat qiladigan shaxsdir. Bu talqin faqat zohidlik yoki nazariy bilimdonlikni emas, ijtimoiy mas’uliyat va amaliy faollikni ham o‘ z ichiga oladi.13

Ajratilgan qadriyatlar, ularning manbalari va zamonaviy qo‘ llanish yo‘ nalishlari 1-jadvalda umumlashtirilgan.

Jadid pedagogikasi qadriyatlarining qiyosiy tahlili

Qadriyat	**Asosiy manba**	**Zamonaviy qo‘ llanishi**
Ma’rifat va axloq	Avloniy, «Turkiy Guliston yohud axloq»	Axloqiy tarbiya mashg‘ ulotlari
Ko‘ p tillilik, keng dunyoqarash	Behbudiy, «Ikki emas, to‘ rt til lozim»	Til va madaniyatlararo kompetensiya
Oilaviy tarbiya	Fitrat, «Oila»	Ota-onalar uchun trening va suhbatlar
Amaliy bilim, yangi usul	Munavvarqori, usuli jadid maktablari	Faol va interaktiv o‘ qitish

2. Yoshlar ongiga singdirish yo‘ nalishlari

Jadid g‘ oyalarini deklarativ yodlatish o‘ rniga interaktiv, tanqidiy fikrlashga asoslangan usullar tavsiya etiladi.

gumanitar va ijtimoiy yo‘ nalishlarda jadid pedagogikasi bo‘ yicha tanlov kurslarini kengaytirish;

Behbudiyning «Padarkush» dramasi asosida keys-stadi mashg‘ ulotlari o‘ tkazish: bilimsizlik, tarbiyasizlik va vaqtni behuda sarflash muammolarini tahlil qilish;14

9 Behbudiy M. Tanlangan asarlar. 2 jildlik. T. 1. – Toshkent: Ma'naviyat, 2006.

10 Behbudiy M. Tanlangan asarlar. 2 jildlik. T. 1. – Toshkent: Ma'naviyat, 2006.; Rizayev Sh. Jadid dramaturgiyasi va teatri. – Toshkent: Ma'naviyat, 1997.

11 Fitrat A. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000.; Xalilov N. Abdurauf Fitratning pedagogik va oilaviy axloqiy konsepsiyalari tahlili // Ta'lim va innovatsiyalar. – 2023. – № 5. – B. 78–85.

12 Rajabov K., Zamonov A. O'zbekiston tarixi (XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshi). – Toshkent: Sharq, 2017.; Sodiqov H. Jadid ma'rifatparvarlarining ta'lim-tarbiya va matbuot sohasidagi islohotchilik faoliyati // Pedagogika resurslari. – 2022. – № 2. – B. 112–119.; Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998.

13 Avloniy A. Turkiy Guliston yohud axloq. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018.; Fitrat A. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000.; Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998.

14 Behbudiy M. Tanlangan asarlar. 2 jildlik. T. 1. – Toshkent: Ma'naviyat, 2006.; Rizayev Sh. Jadid dramaturgiyasi va teatri. – Toshkent: Ma'naviyat, 1997.

jadid matbuotidagi munozaralarni talabalar o‘rtasida debat shaklida qayta jonlantirib, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish.15

Jadidlar gazeta, teatr va darslik kabi o‘z davrining ilg‘or vositalaridan foydalanganlar. Bugun ularning merosini yoshlarning axborot iste’moli formatiga moslashtirish mumkin: ijtimoiy tarmoqlar uchun 1–3 daqiqalik ilmiy-ommabop roliklar, vizual podkastlar, mobil ilovalar hamda «Jadid Quiz» va «Behbudiy izidan» kabi gamifikatsiyalangan kvestlar.

Jadid maktablari va bosmaxonalarining 3D va VR modellarini yaratish, jadidlar hayoti va ma’rifiy kurashiga bag‘ishlangan badiiy-hujjatli film, serial va spektakllarni ko‘paytirish.

Fitrat tavsiyalari asosida «Oila ma’rifat markazlari»da ota-onalar uchun trening va suhbatlar o‘tkazish, mahallalarda «Jadidlar avlodi» nomli kitobxonlik va ma’rifat klublarini tashkil etish.16

3. Metodologik xavflar va tadqiqot cheklovi

Jadid merosini o‘rganish va targ‘ib qilishda ikki xatolikdan ehtiyot bo‘lish zarur:

jadidlarning chuqur falsafiy, iqtisodiy va pedagogik qarashlarini yuzaki iboralar va rasmiy tadbirlar darajasiga tushirib qo‘yish;

jadidlarni o‘z davrining konkret tarixiy sharoitidan uzib talqin qilish, ular orasidagi g‘oyaviy tortishuvlar va izlanishlarni inkor etish.17

Bu xavflarning oldini olish uchun xolis tarixiy-ilmiy yondashuv zarur.

Shuningdek, taklif etilgan yo‘nalishlarning samaradorligi hozircha empirik jihatdan sinovdan o‘tkazilmagan. Keyingi tadqiqotlarda ular pilot mashg‘ulotlar va so‘rovlar orqali tasdiqlanishi lozim.

XULOSA

Jadid allomalarining tarbiyaviy merosi ma’rifat, milliy o‘zlikni anglash, vatanparvarlik va komil inson ideali kabi qadriyatlarni o‘z ichiga oladi va zamonaviy yoshlar tarbiyasi uchun nazariy-metodik asos bo‘la oladi. Uni yoshlarga yetkazish majburlash yoki yodlatish orqali emas, ta’lim mazmunini yangilash, mazmunli raqamli kontent yaratish, muzey-arxiv imkoniyatlaridan foydalanish va oilaviy tarbiyani mustahkamlash orqali tizimli amalga oshirilishi kerak. Bunda merosni tarixiy kontekstda, tanqidiy yondashuv bilan o‘rganish muhim shart bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Avloniy A. Turkiy Guliston yohud axloq. – Toshkent: Ma’naviyat, 2018. – 160 b.
2. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. 2 jildlik. – Toshkent: Ma’naviyat, 2006. – T. 1. – 280 b.
3. Fitrat A. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. – Toshkent: Ma’naviyat, 2000. – 112 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.
5. Qosimov B. Milliy uyg‘onish: jasorat, matonat, fidoyilik. – Toshkent: Ma’naviyat, 2002. – 400 b.
6. Rajabov K., Zamonov A. O‘zbekiston tarixi (XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshi). – Toshkent: Sharq, 2017. – 240 b.
7. Rizayev Sh. Jadid dramaturgiyasi va teatri. – Toshkent: Ma’naviyat, 1997. – 208 b.
8. Inoyatov S. Jadidchilik harakatining O‘zbekiston ma’rifiy-ijtimoiy hayotidagi o‘rni // O‘zbekiston tarixi. – 2020. – № 3. – B. 45–58.
9. Sodiqov H. Jadid ma’rifatparvarlarining ta’lim-tarbiya va matbuot sohasidagi islohotchilik faoliyati // Pedagogika resurslari. – 2022. – № 2. – B. 112–119.
10. Turdiyev Sh. Uzoq davom etgan sabot: Jadid matbuoti va ma’rifati haqida tadqiqotlar. – Toshkent: Akademnashr, 2021. – 320 b.
11. Xalilov N. Abdurauf Fitratning pedagogik va oilaviy axloqiy konsepsiyalari tahlili // Ta’lim va innovatsiyalar. – 2023. – № 5. – B. 78–85.

---

15 Turdiyev Sh. Uzoq davom etgan sabot: Jadid matbuoti va ma'rifati haqida tadqiqotlar. – Toshkent: Akademnashr, 2021.

16 Fitrat A. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000.; Xalilov N. Abdurauf Fitratning pedagogik va oilaviy axloqiy konsepsiyalari tahlili // Ta'lim va innovatsiyalar. – 2023. – № 5. – B. 78–85.

17 Allworth E. The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present. – Stanford: Hoover Institution Press, 1990.; Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998.

12. Allworth E. The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present. – Stanford: Hoover Institution Press, 1990.
13. Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998.